

Kränkande behandling eller mobbing – är det samma sak?

En jämförelse mellan två former av elevenkäter

Göran Englund 2018

Innehåll

1	Sammanfattning.....	3
2	Inledning	3
3	Syfte.....	4
4	Kränkande behandling	4
5	Mobbning	6
6	Mobbning i jämförelse med kränkande behandling	7
7	Kartläggningar	7
7.1	Kartläggningar med elevenkäter	8
7.2	Två huvudtyper av elevenkäter	8
7.2.1	Självskattnings- och kamratskattningsenkäter	9
7.2.2	Möjlighet att nominera andra	9
8	Metod.....	10
8.1	Begränsningar	10
9	Resultat	11
10	Diskussion	12
10.1	Att tänka på när skolan använder elevenkäter	13
11	Referenser.....	15

1 Sammanfattning

I denna rapport belyses om elevenkäter med frågor om mobbning respektive kränkande behandling mäter samma sak. Rapporten baseras på elever i årskurs 4-6 i en skola som vid två olika tillfällen under läsåret 2016-2017 svarat på en elevenkät om kränkande behandling och senare på en enkät om mobbning. Från elevsvaren går att utläsa att det är en större andel elever som är utsatta för kränkande behandling (24,5 %) än elever som är utsatta för mobbning (5,2 %). I rapporten belyses de olika begreppen. Rapporten diskuterar även svårigheter med de olika begreppen och att genomföra elevenkäter. I diskussionsdelen ges förslag på vad en skola ska tänka på när enkäter används.

2 Inledning

Alla vårdnadshavare i Sverige har en skyldighet att ansvara för barnens skolgång. Ett ansvar som också kräver en relativt stor arbetsinsats. Att sätta sitt barn i skolan handlar om en önskan att barnet ska lyckas kunskapsmässigt men också socialt, få vänner och vara med i gemenskaper som erbjuds genom skolan. Att uppleva att egna barn blir ensamma och uteslutna ur den tilldelade gruppen är något vårdnadshavare är oroliga för (Nordahl, 2015). Det betonas också av forskning att det finns stor anledning att tro att barn som blivit utanför gruppen inte uppfattar skolan som demokratisk (Ekerwald & Säfström, 2012).

Forskning har visat på negativa effekter av att vara utanför gruppen i skolan och denna forskning har sedan i början på 1970-talet blivit en del av förståelsen av begreppet mobbning (Olweus, 1991). För elever som är direkt involverade i mobbning har det av forskningen relaterats ett brett spektrum av negativa hälsoeffekter (Hawker & Boulton, 2000; Brå, 2012). Elever som inte är direkt involverade i mobbningen betecknas ofta som åskådare. De ser mobbningen men gör inget åt det vilket i förlängningen kan leda till känslor av skam (Salmivalli, 2010). Olweus visade redan på 1980-talet att gruppen mobbare ofta får försämrade betyg på högstadiet och löper en ökad risk att involveras i kriminella handlingar (Olweus, 1991). I den nyligen presenterade longitudinella svenska studien Godkänd eller icke godkänd från 2017 (Johansson, Flygare & Hellfeldt) pekar på att pojkar som varit antingen förövare (mobbare) är överrepresenterade när det gäller andelen elever med icke godkänt betyg i basämnen (engelska, matematik, svenska eller svenska som andraspråk) i jämförelse med elever som ej är involverade i mobbning. När det gäller flickor är det främst att vara utsatt för mobbning som negativt påverkar betygen. Att inte ha någon att umgås med på rasten, som hos andra forskare (Olweus, 1991) ingår i mobbningsbegreppet (uteslutning från gruppen), samverkar starkast med att få godkänt i basämnen, för både pojkar och flickor.

I den svenska skollagen (SFS 2010:800) finns inte begreppet mobbning utan det bredare begreppet kränkande behandling. Med kränkingsbegreppets införande ville man även inkludera händelser som utan att vara mobbning kan såra elever. Sveriges Barn- och elevombud, BEO, skriver på sin webbsida att BEO kan

kräva skadestånd för elever som i skolan utsatts för mobbning eller kränkning. Myndigheten tycks likställa mobbningsbegreppet med kränkingsbegreppet. Ekerwald & Säfström (2012) menar att grov, upprepad fysisk och psykisk misshandel då likställs med tillfälliga händelser. De skriver att bedöma kränkning som likvärdig med mobbning är som att likställa snatteri med mord. Ekerwald & Säfström betonar den stora skillnaden i begreppens betydelse och särskilt för dem som utsatts för det.

3 Syfte

Syftet med denna studie är att göra en jämförelse mellan begreppen mobbning och kränkande behandling i elevenkäter genom att titta på hur elever svarar på frågor om de båda begreppen. Studien kan ge en ökad förståelse av hur elevenkäter kan formuleras främst för skolpersonal som ska främja, förebygga och åtgärda kränkande behandling och mobbning.

4 Kränkande behandling

I Skollagen SFS 2010:800, 6 kap. definieras kränkande behandling som ”ett uppträdande som utan att vara diskriminering enligt diskrimineringslagen (2008:567) kränker ett barns eller elevs värdighet”. Först måste skolan bedöma om det eleven upplevt är kränkande behandling eller diskriminering, och om det som eleven upplevt har en grund i de olika diskrimineringsgrunderna. En elev kan säga att den blivit kallad glasögonorm (utsatt för kränkande behandling) på förmiddagen men senare samma dag av samma elever blivit kallad för böggjäväl (diskriminering). Skolan ska hantera båda händelserna men för myndigheterna (Diskrimineringsombudsmannen eller BEO) spelar det en avgörande roll om det är kränkande behandling eller diskriminering för vem av myndigheterna som ska agera. Utan att gå närmare in på denna skillnad mellan diskriminering och kränkande behandling finns i skollagen en beskrivning av hur skolan ska gå till väga om den får kännedom om att en kränkande handling har uppstått (den handlingsplikt som sedan åligger skolan).

I Skollagen (SFS 2010:800) skrivs i 6 kap. 10 §. ”En lärare, förskollärare eller annan personal som får kännedom om att ett barn eller en elev anser sig ha blivit utsatt för kränkande behandling i samband med verksamheten är skyldig att anmäla detta till förskolechefen eller rektorn. En förskolechef eller rektor som får kännedom om att ett barn eller elev anser sig ha blivit utsatt för kränkande behandling i samband med verksamheten är skyldig att anmäla det till huvudmannen. Huvudmannen är skyldig att skyndsamt utreda omständigheterna kring de uppgivna kränkningarna och i förekommande fall vidta de åtgärder som skäligen kan krävas för att förhindra kränkande behandling i framtiden”.

Bild 1. Tre steg vid kränkning och vem som ansvarar. Syftet med de tre stegen är att förhindra kränkningar i framtiden.

Man kan se denna rättsregel som en trestegsraket (tabell 1). Det första steget består av att skolpersonalen (lärare eller annan personal) ska rapportera att den fått kännedom om att eleven anser sig kränkt. Det står i lagtexten att eleven ska anse sig vara utsatt för kränkande behandling. Här lägger lagtexten ett krav på att eleven ska definiera sig som kränkt. Personalen har inte kravet att avgöra om en händelse är en kränkning eller inte utan det är upp till eleven att anse eller mena det. Men för att rapportera en kränkning måste skolpersonal få kännedom om kränkningen, få en bekräftelse från eleven att den är kränkt. Skolverket (2012) hänvisar även till en dom i Hovrätten i Västra Sverige som beskriver att signaler om kränkande behandling bör vara nog, då eleven inte ska ”behöva förtydliga sina upplevelser för att den som kränker ska förstå hur det uppfattas” (s. 28). Skolverket anser vidare att det är orimligt att skolan kan blunda för kränkningar genom att välja att inte se detta. Eftersom det finns en dom i hovrätten så kan man anta att den utgör en tolkning av lagtexten som bör vara normerande för hur andra fall ska tolkas. Kravet på att skolan ska ha en undersökande roll visar sig i den nämnda domen.

I det andra steget skrivs att så fort rektorn fått kännedom om en kränkning ska den anmälas till huvudmannen. Enligt tidigare nämnd dom ska skolpersonalen alltid reagera på signaler om utsatthet och utreda vad som har hänt. Skolpersonalen ska söka efter kunskap, det vill säga aktivt undersöka och ta reda på hur händelser ska bedömas.

I tredje steget ska huvudmannen göra en skyndsamt utredning kring de uppgivna kränkningarna. Här betonas att det är huvudmannen som är ansvarig för hur utredningen ska gå till. Huvudmannen ska beskriva vem som gör vad. Att visa att det finns en tydlig ansvarsfördelning är alltså inte rektors skyldighet utan huvudmannens.

5 Mobbing

På många olika sätt har man i Sverige försökt komma åt att skolplikten inte ska innebära en ökad risk för att utsättas för mobbing. 2006 infördes myndigheten BEO som skulle föra barnets talan emot huvudmannen för skolan. Tidigare fanns det ingen tydlig instans som förde barnets talan och många ärenden drevs inte vidare. Skollagen har också förtydligats, en lokal klagomålshantering för skolan har tillkommit (Runesdotter, 2016), allmänna råd och stödmaterial från Skolverket har getts ut. Men trots detta pekar en del rapporter i Sverige på att andelen utsatta elever ökar (Englund, 2017; Gill, juni 2017). Numera kan eleven (vårdnadshavaren) välja skola men inte skolklass då det är rektor som beslutar om vilken klass eleven ska placeras i. Mobbing finns även utanför skolan men med den nioåriga skolplikt som råder finns specifika förhållanden i grundskolan som inte finns exempelvis i arbetslivet där ingen lagstiftad arbetsplikt råder. Många elever blir under ett läsår av med mobbningen men nya fall tillkommer vilket betyder att under den obligatoriska skolpliktens nuvarande nioåriga tid är det många elever som på något sätt varit direkt involverade i skolmobbingen. Detta beskrivs i en artikel av Hellfeldt, Gill & Johansson (2016) som visar resultat från två elevenkätsmätningar på en och samma grupp av elever där elever som var mobbade i oktober inte var det senare under läsåret i april. I aprilmätningen hade det dock tillkommit nya fall vilket gjorde att andelen mobbade var ungefär lika vid båda mätningarna.

Mobbing kan sägas vara uttryck som existerar i en mellanmänsklig relation och definieras ofta av forskningen (Schoot & Söndergaard, 2014) efter Olweus (1991) definition. En person är mobbad när eleven vid upprepade tillfällen är utsatt för negativa handlingar från en eller flera andra personer. För att handlingarna ska definieras som mobbing ska det finnas en obalans i makt där den som utsätts inte har så lätt att försvara sig. Tre kriterier för begreppet mobbing är: 1) Det handlar om avsiktliga oönskade aggressiva beteenden, 2) det finns i ett mönster av negativa beteenden som upprepas och 3) de uppstår i en mellanmänsklig relation som karakteriseras av en obalans i styrka och makt där förövaren eller förövarna är starkare (Olweus, 1991; Olweus & Limber, 2017). Forskning om mobbing finns i ett flertal olika länder och andelen utsatta för skolmobbing har jämförts mellan olika länder (PISA, 2015).

Det som på senare tid beskrivits som nätmobbing är ett delvis nytt beteende som börjar sudda ut gränserna för vad som är skolans ansvar eller inte. Till exempel kan det diskuteras om skolan är ansvarig för handlingar som utförs av elever efter skolan har stängt. Frisen & Berne (2016) beskriver att det finns olika typer av mobbing som väcker negativa känslor: privat nätmobbing, publik nätmobbing, indirekt skolmobbing och direkt skolmobbing. Nätet är även öppet när skolan har stängt, men skolan kan kräva att elever avslutar skoluppgifter som kräver kommunikation med andra elever när skolan har stängt. Den svenska skolan är ansvarig att utreda händelser som skett på nätet oavsett tidpunkt om de involverade eleverna har samma huvudman (Frisen & Berne, 2016).

6 Mobbning i jämförelse med kränkande behandling

Det som främst skiljer kränkande behandling från mobbning är att även enstaka tillfällen då en elev blir negativt behandlad räknas in som kränkande behandling. Men framförallt är den stora skillnaden att det för en kränkning inte behöver vara ett uttryck av obalans i makt, ett asymmetriskt maktförhållande som gör att det för den utsatte är svårt att försvara sig. För mobbningsutsatta, där obalans i makt finns, vet forskning att de utsatta inte berättar för andra vad som hänt (Olweus, 1991; Bjereld, 2016). Den som har utsatts kan lätt bli sedd som svag vilket gör att det kan finnas ett motstånd mot att berätta. ”Andra har ju fixat det, jag borde nog göra som dem, försvara mig bättre” kan den utsatte resonera. Man kan här anta att det är lättare för en elev att berätta att man utsatts för en kränkning än för mobbning då kränkningar kan vara mer vanligt förekommande och inte innebär att eleven visar upp sig som svag.

Kränkande behandling kan alltså ses som ett paraplybegrepp som beskriver både enstaka negativa eller upprepade handlingar med eller utan obalans i makt (mobbning). Mobbningen definieras genom dess kriterier och kan ses som ett negativt medvetet utnyttjande av en maktsituation (Smith, 2014). Tröskeln för att anses ha blivit utsatt för kränkande behandling är därmed lägre än den när det kommer till mobbning. I den svenska skolan förekommer båda begreppen men den allt starkare juridifiering som pågår (Runesdotter 2016; Rapp & Skoglund, 2017) kan göra att anställda i skolan följer skollagens beskrivning av kränkningar och inte ser det mönster som uppstår vid mobbning. Eftersom kränkning är ett vidare begrepp än mobbning med dess tre kriterier bör det finnas fler elever som är utsatta för kränkningar än mobbning.

7 Kartläggningar

Skolan är enligt Skollagen (6 kap, 8§) ålagd att varje år upprätta en plan mot kränkande behandling och i den ingår att beskriva vilka förebyggande insatser som ska göras under året. För att kunna göra det bör skolan identifiera riskområden för kränkande behandling. En av dessa åtgärder som skolor ofta använder är olika former av kartläggningar bland eleverna. Det finns olika sätt att kartlägga och identifiera riskområden: Enskilda intervjuer, intervjuer med fokusgrupper, lärarskattningar, trygghetsvandringar och olika former av elevundersökningar. Alla former är förknippade med bekymmer om trovärdighet som att eleverna inte vill berätta, påverkan från andra elever eller från skolpersonal och elevenkäter är inget undantag (Trost & Hultåker, 2016). Många skolor använder olika former av enkäter, ofta kallade trivselenkäter. Ibland med frågor om hur man tror kamrater har det men också vad man själv upplevt samt ibland möjligheter att namnge andra (nominera andra), för man vill veta vem som utför negativa handlingar så skolan kan åtgärda detta. Frågorna i enkäterna som skolorna använder kan vara hemsnickrade och har

ofta fokus på trivsel, retningar eller med frågor om eleven blivit sårad, om någon varit dum eller retad eleven lite eller extra mycket. Elevenkäterna kan vara webbaserade eller besvaras med papper och penna i klassrummet. Eleven kan uppmanas skriva sitt namn, andra är helt anonyma. Det förekommer också enkäter där eleven skriver vem de tror är utsatt eller vem som utsätter andra. Det finns en stor skillnad mellan dessa trivselenkäter i vad som efterfrågas vilket leder till olika antaganden om elever upplevt mobbning, kränkningar eller olika former av retningar på skolorna. Berne & Frisen (2016) beskriver när det gäller mätningar om nätmobbning i Sverige att det finns stora varianser i resultaten. Mätningarnas resultat kan variera betydligt (1 % till 10,6 %) bland annat beroende på de olika enkättyperna man använt, olika gränsdragning i enkätundersökningen, vilken referensperiod som används och vem och var man besvarar enkäten (i skolan eller hemma).

En kartläggningsform som vi tittar närmare på är att via enkäter fråga eleverna om deras situation.

7.1 Kartläggningar med elevenkäter

För att kunna bedriva det målinriktade arbete mot kränkande behandling som krävs i skollagen (SFS: 2010:800) kan skolan genomföra elevenkätstudier för att kartlägga eventuella risker i verksamheten. En enkät där ett antal frågor ska besvaras av elever som är relaterade till kränkande behandling och ofta med ett antal demografiska frågor (ålder, årskurs, kön, könstillhörighet, bakgrund). Ett problem med enkäter är inte bara förståelsen av frågorna utan också att enkäten inte ger någon möjlighet för frågeställaren att förtydliga vad man menar, så som kan göras vid intervjuer eller andra former av kartläggningar (Trost & Hultåker, 2016). Vid intervjuer vet man att många elever inte vill berätta, särskilt inte för vuxna, om sin utsatthet (Bjereld, 2017; Olweus, 1991). Därför anses det som relevant att skolan kartlägger eventuell förekomst av mobbning genom att eleverna får svara anonymt på enkäter. I enkäter kan även eleven uppmanas att skriva till ytterligare information (i fritextruta) för att skolan ska få mer förståelse vad eleven menar. Dock får elever och lärare sällan ta del av resultaten (Andersson, Blossing, Garay, Jormfeldt, Udin, 2017). Troligtvis måste återkoppling tidigt planeras för att motivera elever att besvara enkäter. En sådan planerad återkoppling på för både skolpersonal och utvalda elevgrupper (elevråd) som redovisar delar av elevenkätresultaten (så inga individer pekats ut) kan bli en del i hur organisatoriskt lärande etableras i skolan (Englund, 2016)

7.2 Två huvudtyper av elevenkäter

Två huvudtyper av enkäter för att kartlägga exempelvis mobbning är definitionsbaserade eller beteendebaserade enkäter (Smith, 2014). I definitionsbaserade enkäter förklaras i en text vad som menas med det som efterfrågas. Beteendebaserade enkäter frågar om eleven varit utsatt för vissa beteenden, som att ha blivit knuffad, sårad eller exkluderad. Två exempel på dessa huvudtyper av enkäter är den som Dan Olweus utvecklat

(Olweusenkäten) som är en definitionsbaserad enkät där mobbning definieras innan eleven svarar om den utsatts för det. Olweusenkäten har översatts och använts i många länder (Smith, 2014). Den av Skolverket (Skolverket, 2011) använda enkäten som bland annat användes i rapporten 353 ”Utvärdering av metoder mot mobbning” är ett exempel på en beteendebaserad enkät. Här frågas inte bara om eleven upplevt mobbning utan också om intentionen bakom händelsen. Eleven måste skilja på om avsikten inte varit på skoj eller inte.

Men vad är etiskt rätt att göra? Att elever svarar på en enkät om utsatthet kan ses som ett rop på hjälp. Kanske ska skolan då berätta vad man undersöker för eleven så skolan kan hjälpa den utsatte. Är det så stigmatiserande att fråga elever om till exempel utsatthet av mobbning så det är bättre att dölja vad man frågar om? Eller vet man egentligen vad man mäter om man inte först definierar det? Vad som är rätt eller fel att fråga om i elevenkäter kan alltid diskuteras.

7.2.1 Självskattnings- och kamratskattningsenkäter

Två andra former av elevenkäter är självskattnings- och kamratskattningsenkäter. Antingen frågar enkäten om hur eleven själv skattar sin egen situation eller om hur eleven tror att andra klasskamrater har det. I både självskattnings- och kamratskattningsenkäterna kan det finnas möjlighet att namnge vilka elever som utsatt andra eller utsatt den svarande. Kort kan sägas att självskattningsenkäter kan vara trovärdigare då en elev kan blivit av med sin utsatthet men kamrater kan tro att det har fortsatt.

7.2.2 Möjlighet att nominera andra

Ibland finns i enkäter en fritextruta där eleven närmare kan beskriva vad som hänt. Ofta har fritextrutan ett syfte att skolan ska få ytterligare information om en upplevd händelse, men det innebär också en möjlighet att namnge andra (nominera). Skollagen skriver att så fort skolan fått kännedom om en kränkning så ska det av huvudmannen göras en utredning. Det innebär att skrivs ett namn på någon som kränkt eller att man sett någon elev kränka eller mobba någon ska skolan skyndsamt starta en utredning. Fritextrutan kan skapa en möjlighet att namnge förövare för att kunna få hjälp från skolan. Det kan innebära en möjlighet att falskt anklaga andra men också uppmärksamma att andra elever kan vara eller är utsatta.

Bjereld (2017) skriver om etik i enkätundersökningar där hon menar att man kan sätta elever i en utsatt position (stigmatisering) genom att låta dem besvara en enkät om mobbning. Ett sätt att motverka eventuell stigmatisering kan vara att meddela elever och föräldrar att skolan kommer att genomföra en enkät om mobbning men att det är frivilligt att delta. I enkäterna kan frågorna vara obligatoriska eller frivilliga att svara på. I webbaserade enkätkonstruktioner går det att bygga in en fördröjning så att elever som inte är mobbade inte kan göra enkäten klar långt innan sina klasskamrater. Bjereld (2017) menar att enkäter som innehåller andra frågor än om utsatthet gör enkäten mindre stigmatiserande.

Mot bakgrund av de olika begreppens olika ursprung, mobbning från forskning och kränkande behandling från juridiken (den svenska skollagen) finns det skäl att belysa de olika begreppen.

8 Metod

Den i flera länder använda Olweusenkäten (Brå, 2008) som frågar elever om upplevd mobbning jämförs med en ny konstruerad enkät om kränkningar. För att kunna göra en jämförelse har enkäten om kränkningar samma svarsskala (1-5) som mobbningsenkäten (Olweusenkäten). Båda enkäterna innehåller en definition av vad som är en kränkning eller mobbning. Båda enkäterna är webbaserade, definitionsbaserade, anonyma självskattningsenkäter och referensperiod är inestående termin. Svarskalan kan besvaras med: 1. Det har inte hänt, 2. Det har hänt någon enstaka gång, 3. Det händer två till tre gånger i månaden, 4. Det händer ungefär en gång i veckan, 5. Det händer flera gånger i veckan.

Båda enkäterna genomfördes av elever i årskurs 4–6 i samma skola. Elevenkäten om kränkningar genomfördes under höstterminen 2016 under provliknande förhållanden i skolan där 403 elever svarade på frågan om hur ofta de blivit kränkta av andra elever i skolan. Elevenkäten om mobbning genomfördes under vårterminen 2017 under provliknande förhållanden i skolan där 400 elever svarade på frågan om hur ofta de blivit mobbade av andra elever i skolan. I undersökningen jämförs två frågor, om hur ofta eleven upplevt mobbning eller hur ofta eleven upplevt kränkningar.

8.1 Begränsningar

Eleverna i årskurserna 4-6 har under tidigare läsår svarat på Olweusenkäten om mobbning. Då det är vanligt att elever varje läsår besvarar olika enkäter, beslutade av skolan eller av andra organisationer, finns alltid en möjlig påverkan av vad man besvarat tidigare. Att elever skulle vara mer påverkade av Olweusenkäten än andra förekommande enkäter går inte att påvisa. Det är tidsmässigt nästan sex månader mellan när enkäten om kränkning (oktober) och mobbningsenkäten (april) besvaras så påverkan av varandra är troligtvis försumbar. Hellfeldt, Gill & Johansson (2016) visar att de flesta utsatta elever blir av med sin utsatthet från en termin till nästa och båda enkäterna bygger på att elever skattar sin egen utsatthet. Det ökar trovärdigheten att elever beskriver sin utsatthet på ett så korrekt sätt som möjligt vid båda tillfällena. En elev vill antagligen besvara att den blivit av med sin utsatthet eller blivit utsatt sedan förra enkäten. Det undersökningen inte tar hänsyn till är hur skolpersonal och elever uppfattar och samtalar om de olika begreppen vilket troligtvis påverkar hur eleverna svarar.

9 Resultat

Andelen elever som är utsatta för kränkning är 24,5 %. Det är en betydligt lägre andel elever som är utsatta för mobbning: 5,2 %. Eftersom det är en stor skillnad ($24,5 - 5,2 = 19,3$ %) på andelen elever som utsätts för kränkning som för mobbning visar jämförelsen att kränkning begreppet fångar upp betydligt fler händelser som uppfattas som negativt av eleverna.

Svarsalternativ	1	2	3	4	5	
Kränkande behandling i procent	75,4	16,1	3,0	3,5	1,9	Andel kränkta: 24,5 %
Mobbning i procent	81,0	13,8	2,2	1,5	1,5	Andel mobbade: 5,2 %
Kränkande behandling i antal	304	65	12	14	8	Antal kränkta: 99 av totalt 403
Mobbning i antal	324	55	9	6	6	Antal mobbade: 21 av totalt 400

Tabell 1. Tabellen visar antal och procent av de som svarat på frågan om hur ofta de blivit utsatta för kränkningar eller mobbning där eleverna kryssat i någon av svarsalternativen: 1 = ej utsatt, 2 = utsatt någon enstaka gång, 3 = utsatt 2-3 ggr/månad, 4 = utsatt en gång i veckan, 5 = utsatt flera gånger i veckan.

.

Andel och antal utsatta för kränkande behandling beräknas på svarsalternativen 2-5. I procent $16,1 + 3,0 + 3,5 + 1,9 = 24,5$. Antal utsatta för kränkande behandling $65 + 12 + 14 + 8 = 99$. Totalt har 403 elever svarat på frågan om kränkande behandling.

Andel och antal utsatta för mobbning beräknas på svarsalternativen 3-5. I procent $2,2 + 1,5 + 1,5 = 5,2$. Antal utsatta för mobbning $9 + 6 + 6 = 21$. Totalt har 400 elever svarat på frågan om mobbning.

10 Diskussion

Andel elever utsatta för kränkning är enligt den här studien 24,5 % men endast 5,2 % för mobbning. Det mer vaga begreppet kränkning fångar upp betydligt fler händelser än vad mobbning gör. Är då det samma påverkan på en elev att vara utsatt för kränkning som mobbning? Detta säger undersökningen inget om, bara att andelen som är utsatta för mobbning är betydligt lägre. För att utsättas för mobbning krävs både upprepade negativa händelser och att det ska finnas en obalans i makt så att den som utsätts inte så lätt kan försvara sig. Att utsättas för mobbning visar sig i negativa hälsoeffekter och en negativ påverkan på betygen. Om detta även sker när elever utsätts för kränkning vet vi inte, men att likställa mobbning med kränkning tycks enligt elevsvaren inte vara samma sak.

Kränkningbegreppet har kritiserats för att det läggs en handlingsplikt på skolan baserad på ett svårdefinierat begrepp som kränkning (Olweus, Gorseth, 2015, 9 juni). Som vi ser av undersökningen så är nästan 25 % av elevgruppen utsatt för kränkningar och detta ska skolan hinna med att både anmäla, utreda och åtgärda. Skulle skolan istället enbart agera på mobbning skulle kanske fokus vara mer på det mer svårångade begreppet obalans i makt mellan elever och skolan och framförallt skulle den myndighet (Skolinspektionen) som inspekterar skolan få ett mer adekvat fokus.

Att fråga om elever trivs skulle vara bättre än att fråga om elever blir kränkta eller mobbade. Det kanske bara är två sidor av samma mynt, om eleverna trivs så är de inte kränkta eller mobbade. Så varför fråga elever om något så negativt som mobbning? Men elever som är utsatta kan mena att i den skola de går i har de faktiskt några vänner och svarar därför att de trivs trots att de utsätts för mobbning. Mobbning kan troligtvis ses som en indikator på kvalitén av umgänget i skolan. För att få en adekvat uppfattning om nivån av utsatthet som skolan årligen "producerar" borde en definitionsbaserad enkät om mobbning vara högst adekvat. Hellfeldt, Gill & Johansson (2016) har visat i sin forskning att många elever blir av med mobbningen under ett läsår men att det tillkommer många nya varje läsår. Medvetenheten om att det i slutet av den nioåriga skolplikten finns en relativt stor elevgrupp med en erfarenhet av mobbning kan öka förståelsen av varför elever inte vill delta i demokratiska processer, då de upplever att skolan inte är demokratisk. Att minska mobbning i skolan skulle kunna öka viljan att vara med och bestämma över samhällsutvecklingen. Samma resonemang förs av Ekerwald och Säfström (2012) som sin bok *Levd Demokrati* spekulerar att skolan för alla inte upplevs som demokratisk.

I skollagen finns ett krav på att skolan ska ha en rutin för att hantera kränkande behandling. Nu verkar det som anmälningsplikten om kränkningar i skolan enbart fångar upp en bråkdel av inkomna anmälningar i motsats till en anonym elevenkät om mobbning (Englund, Males, 2016). Därför utgör en anonym enkät ett bättre underlag än statistik från antalet anmälningar till huvudmannen för att bedöma den sociala samvaron i skolan. Skolpersonalens anmälningsplikt av kränkande behandling kan ha många felkällor som att elever inte vill berätta, skolpersonal tror inte på eleverna, viljan att anmäla till rektor, nyttan med att anmäla eller olika uppfattning om vad en kränkning är. Det är troligt att en

rektor som använder sig av anonyma elevenkäter har en större möjlighet att få en adekvat uppfattning och kan få till en bättre social samvaro i skolan (Englund, 2016).

Utredningsplikten för kränkande behandling av elever bör enligt Rapp och Skoglund (2017) ses som något positivt: ”Som ett exempel på detta kan man jämföra med de mycket detaljerade reglerna i rättegångsbalken om hur en förundersökning hos polisen ska göras” (s.33). Rapp och Skoglund menar att elevers liv i skolan kan bli bättre och mer likvärdigt i Sverige genom att skollagen beskriver att en skola ska göra en skyndsam utredning istället för att inte göra något eller helt förnekar elevens upplevelse.

Den starkare juridifiering som skett av skolan (Rapp & Skoglund 2017; Runesdotter, 2016) kan göra skolan blind på mönster som uppstår vid mobbning (upprepning, obalans i makt) då fokuset i skollagen är på enskilda händelser.

En fara uppstår i att skolan inte ser skogen (mobbningen) för alla träd (kränkningarna).

10.1 Att tänka på när skolan använder elevenkäter

Om skolan genomför elevenkäter kan tabellen nedan bidra till att skolan får syn på hur de byggt upp sin enkät.

Definitionsbase	svarsskala	ref. period	anonymitet	nominering	fritext
Beteendebaserade					
Självskattning					
Kamratskattning					

Tabell 2. Översikt av former av elevenkäter.

Att fråga eleverna i en elevenkät om ofta de upplevt negativa händelser med en svarsskala av ”likert-typ” är troligtvis bättre än en svarsskala med ja eller nej. Enkäten bör fråga om vilken period (referensperiod) eleven upplevt det negativa, exempelvis det senaste året, eller inestående termin. En kortare bestämd referensperiod ger också skolan möjlighet att notera förändringar till nästa gång man genomför undersökningar. Enkäter kan även innehålla uppmaningar att namnge (nominera) andra, fritextutor kan innebära möjlighet att ”skvallra” på andra. Eftersom skolan har en utredningsplikt vid kännedom om kränkning bör skolan tänka på hur enkäterna sedan hanteras. För att få en trovärdigare bild av nivån på allvarligheten i kränkningar skulle resultaten av kränkningen enkäten fokusera på hur ofta eleven upplevt kränkningar, det vill

säga göra beräkningen på samma sätt som mobbningsenkäten. Det är troligtvis stor skillnad på allvarligheten i att uppleva enstaka kränkningar än upprepade kränkningar.

En stödjande skolororganisation skulle kunna ansvara för att utforma en enkät som varje skola kan använda sig av utan att behöva uppfinna hjulet igen. Skolororganisationen skulle också kunna ansvara för analys av resultaten som gör att skolor kan utveckla sitt eget främjande, förebyggande och åtgärdande arbete och göra jämförelser med tidigare års arbete. (Se även PISA 2015 Results (Volume III) – Students' Well-Being).

11 Referenser

Andersson, A. Blossing, U. Garay, J. Jormfeldt, J. Udin, A. (2017). *Inflytande för lärande. Ett enkätinstrument för att kartlägga elevers inflytande och delaktighet i undervisningen*. Information Tools Scandinavia AB. Stockholm.

Bjereld, Y. (2017). *If they only knew. Bullying victimization among youth in the Nordic countries*. Akademisk avhandling. Institutionen för social arbete. Göteborg.

Brå. (2008). *Effectiveness of programmes to Reduce School Bullying. A systematic Review*. Västerås 2008: Edita Nordsteths.

Brå. (2012). *School bullying, Depression and Offending Behavior Later in Life*. Hämtad 2013-12-12 från <http://www.bra.se/bra/bra-inenglish/home/publications/archive/publications/2012-06-11-school-bullyingdepression-and-offending-behaviour-later-in-life.html>

Englund, G. (2015). *Bedömning av kränkningar*. http://socialutveckling.goteborg.se/uploads/Bed%C3%B6mning-av-kr%C3%A4nkningar_juni-2015.pdf

Englund, G. (2016). *Rektorer och mobbning. Hur elevenkäter bidrar till organisationsförändring*. Master uppsats. Institutionen för pedagogik och specialpedagogik. GUPEA <http://hdl.handle.net/2077/43368>

Englund, G. (2017). *Ökar eller minskar mobbningen i skolan? Fem års mätning av mobbning i årskurs 4-6 i Göteborg*. https://goteborg.se/wps/wcm/connect/cbecc479-1604-437e-8b27-f4b0e0953838/CFS_rapport_%C3%B6kar+eller+minskar+mobbningen_2017_1%C3%A5g.pdf?MOD=AJPERES

Englund, G. & Males, S. *Tystnadens kultur*. Presentation på Cyberbullying konferensen 2016 i Göteborg. www.cyberbullying.se.

Ekerwald H., & Säfström C.A. (2012). *Levd demokrati? Skola och mobbning i ungdomars liv*. Stockholm: Liber.

Frisen, A., & Berne, S. (2016). *Nätmobbing. En handbok för skolan*. Natur & Kultur.

Hawker, D.S.J., & Boulton, M.J. (2000). Twenty years` of research on peer victimization and psychosocial maladjustment: A Meta-analytic review of cross-sectional studies. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, (41(4), 441-455.

Hellfeldt, K., Gill, P. E.. & Johansson, B. (2016). Longitudinal analysis of link between bullying victimization and psychosomatic maladjustment in Swedish schoolchildren. *Journal of School Violence*. Volume 17, 2018 -Issue 1.

Gill, P (2017, 11 juni). Sverige tappar ledning i arbetet mot mobbning. *Svenska Dagbladet*.

Johansson, B. Flygare, E. & Hellfeldt, K. (2017). *Godkänd eller icke godkänd? En studie om hur erfarenheter av mobbning och skolk och socialt umgänge inverkar på elevers skolprestationer*. Working Papers and Reports Social Work 10. Örebro 2017. Örebro Universitet.

Nordahl, T. (2015). *Hjem og Skole. Hvordan etablere et samarbeid til elevens beste?* Universitetsforlaget AS. Oslo.

Olweus, D., Gørseth, S. (2015, 9 juli). Det umulige krenkelsebegrepet. *Bergens Tidene*

Olweus D. (1991). *Mobbning i skolan. Vad vi vet och vad vi kan göra*. Stockholm: Liber.

Olweus, D. & Limber (2017). *Some problems with cyberbullying research*. Available online at www.sciencedirect.com.

PISA (2015). Results. STUDENTS' WELL-BEING VOLUME III. <http://www.oecd.org/education/pisa-2015-results-volume-iii-9789264273856-en.htm>

Runesdotter, C. (2016). Avregleringens pris? Om juridifiering av svensk skola ur skolaktörers perspektiv. *Utbildning & Demokrati 2016, vol 25, NR 1, 95-11. Tema Juridifiering av skolan*.

Smith P.K. (2014) *Understanding school bullying*. London: Sage Publikations Ltd.

Schott, R, M; Söndergaard; D,M, (2014). *School Bullying. New Theories in Context*. Cambridge University Press, New York.

Rapp, S. & Skoglund, P. (2017). Skolans juridifiering. Ett skolchefsperspektiv. *Skolchefsinstitutet rapport 1:2017*

Salmivalli (2010). Jimerson S. R , Swearer S M , Espelage D.L.(2010). From peer support to peer putdown. *Handbook of Bullying in Schools. An international perspective*. Kap 31.. Salmivalli C. Kärnä A, Poskiparta E. New York, Routledge.

Skolverket (2011). Utvärdering av metoder mot mobbning. Skolverket.
<https://www.skolverket.se>

Skolverket (2012). Skolverkets allmänna råd. Arbetet mot diskriminering och kränkande behandling. Stockholm: Erlanders Sverige AB.

Svensk Författningssamling. 2010:800. *Skollag*. Stockholm: Sveriges riksdag.
Tillgänglig: http://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/skollag-2010800_sfs-2010-800.

Trost, J. & Hultåker, O. (2016). *Enkätboken*. Studentlitteratur AB, Lund.

Mäter elevenkäter med frågor om mobbning respektive kränkande behandling samma sak?

Den här rapporten baseras på elever i årskurs 4-6 i en skola som vid två olika tillfällen under läsåret 2016-2017 svarat på en elevenkät om kränkande behandling och en enkät om mobbning. Från elevsvaren går att utläsa att det är en större andel elever som är utsatta för kränkande behandling än elever som är utsatta för mobbning.

Rapporten belyser de olika begreppen och diskuterar även svårigheter med de olika begreppen och att genomföra elevenkäter. I diskussionsdelen ges förslag på vad en skola ska tänka på när enkäter används.